

Wortelen wulps symbolisme

Wie bij wortels alleen aan een oer-Hollandse hutspot denkt, of aan flauwe grapjes over worteltjestaart, zal niet vermoeden dat er nog zoveel wetenswaardigs te ontdekken is over worteltjes in de kunst! Hoe kwamen de oranje worteltjes eigenlijk op onze schilderijen? Waren het worteltjes van Oranje of zat het toch anders? En hoe zit het met de – vaak uitgesproken wulpse – symboliek rond wortels? In dit vervolgartikel over wortelen in de kunst beschouwt de auteur vooral deze symboliek.

René Zanderink

Joachim Beuckelaer, Element Aarde,
1569 (National Gallery, London)

Joachim Beuckelaer, Element Lucht in:
Keukeninterieur, 1566 (Louvre, Paris)

Joachim Beuckelaer, Element Vuur in:
Keukenscene met Christus en de
Emmaüsgangers (Mauritshuis, Den Haag)

DE WORTEL STOND op schilderijen voornamelijk symbool als representatie van de aardse elementen. Immers groenten als wortelen, penen, rapen, knollen, uien en bieten rijpen in de grond en staan daarbij symbool voor het element Aarde. Een schilderij van een groentemarkt met wortelgewassen is een representatie van het element Aarde. Vismarkten staan symbool voor het element Water, Hoendermarkten voor het element Lucht en Keukeninterieurs voor het element Vuur. Schilders als Joachim Beuckelaer schilder-

den vierluiken met dergelijke markten als representatie van de vier elementen.

Mannelijk element

Wortelen oftewel penen staan echter ook te boek als representaties van het mannelijke element of het mannelijk lid, de penis. Een uitdrukking die destijds veel werd gebruikt was dat 'wortelen de ruiters op het paard zouden helpen', oftewel dat wortelen het vervullen van de echtelijke plicht mogelijk maakten. Vaak worden wortelen dan

ook op schilderijen (en dan dus niet die op voornoemde vierluiken) getoond als mannelijke symbolen, naast vrouwelijke elementen als uien en kolen. Uien hebben namelijk diverse schillen of rokken, die je af kunt pellen; wil je een vrouw liefhebben dan moet je haar ontdoen van al haar rokken was de strekking. En alle kinderen kwamen immers uit de kool, de kool werd geacht overeenkomsten te vertonen met de baarmoeder door zijn gelaagde omhullende vorm. Een huiselijk tafereel of interieur waarbij op de grond naast elkaar wortelen en kolen (of uien) werden getoond, stond symbool voor een goede relatie tussen man en vrouw die als vrucht kinderen voortbracht. Jacob Cats gebruikt de ui als symbool voor maagdelijkheid, de jonge vrouw moet nog van al haar schillen ontdaan worden, ontbolsteren. Als je zonder huilen met het gewas wilt spelen moet je het in zijn schil laten. Hetzelfde geldt voor de omgang met een meisje: als je haar niet gekleed laat, zul je het betreuren. De gepelde ui dus als waarschuwing voor het in toom houden van de lust.

De boerin op het schilderij *Broker Vrou* is afkomstig uit Broek op Langendijk waar tegenwoordig nog een groenteveiling te zien is, zij het alleen nog als museum. Vanaf de tiende eeuw worden hier naast kolen vooral uien en wortelen geteeld. In 1657 zou er een aparte wortelmarkt ontstaan. De boerin heeft aan haar arm een mand met penen en ze wijst op een streng met uien. Het schilderij maakt onderdeel van een reeks schil-

derijen van Klederdrachten, vermoedelijk geschilderd door J. van Horst.

Het best komt de mannelijke symboliek van de peen/wortel tot uiting op het schilderij *Groentestel* van Pieter Aertsen uit 1569. Hier houdt een boer een wortel in zijn hand op een schilderij vol met penen en wortels rondom een vrouw die een kool snijdt. In het midden tussen man en vrouw die naar elkaar toe gebogen zijn (maar elkaar niet aankijken) bevindt zich een waterput, volgens Ethan Matt Kavalier die een hoofdstuk schreef in het boek *Joachim Beuckelaer: het markt- en keukenstuk in de Nederlanden, 1550-1650*, een platvloerse metafoor voor de vagina.

Op Beuckelaers *Keukentafereel* legt de jonge vrouw op de voorgrond haar ene hand stevig op een kool, die in een mand ligt tussen augurken, rapen en wortels. Bij het vuur op de achtergrond reikt een man naar een andere vrouw om onder haar rok te tasten.

Vruchtbaarheid

Daarnaast is er nog de symboliek die we niet geheel kunnen verklaren, zoals op het schilderij van Jacob Jordaens, dat de seksuele associaties tussen rapen en kolen toont. Het schilderij toont boeren van diverse leeftijd gezeten rond een tafel, de levenscyclus symboliserend. De moeder wijst op een prominent aanwezig detail van het stilleven op de voorgrond: een ordelijk neergelegde groep van vier rapen (turnips), die symme-

Pieter Aertsen, *Groentestel*, 1569 (Hallwylska Museet, Stockholm)

Anonim, *Broker Vrou*, ca. 1560 (Rijksmuseum Amsterdam, sinds 1971 in bruikleen van de Bayerische Staatsgemäldesammlungen uit München)

Pieter Aertsen, *Christus bij Martha en Maria*, 1553 (Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam)

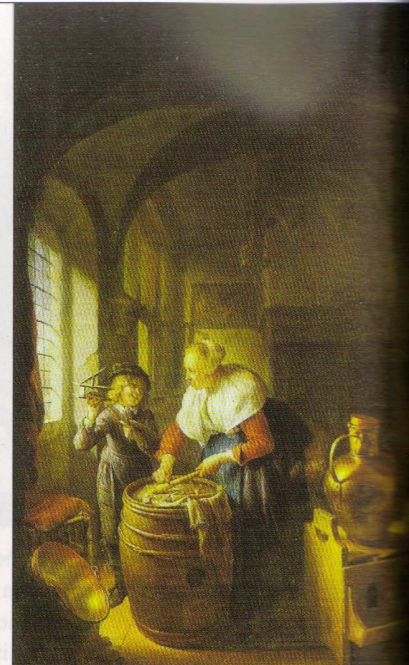
Jacob Jordaens, *Etende man* (Staatliche Museen, Kassel)

Frans van Mieris, *De boerenmaaltijd*, ca. 1650-1655 (Uffizi, Florence)

Frans van Mieris, *Jongetje dat bier gaat halen*, ca. 1655-1657 (Statens Museum for Kunst, Copenhagen)

Gerard Dou, *De wortelschraapster*, ca. 1645-1650 (Musée Fabre, Montpellier)

trisch rond een kool zijn gelegd. De raap stond vaak te boek als een afrodisiacum, al in de Oudheid bij Plinius. Willem Vosterman schrijft rond 1500 (Den Herbarius in Dyetsche): "Rapen blasen oppe en de maken vochtigheid oft sperma inden mensche."

Op het schilderij van *De groenteverkoopster* van Beuckelaer wordt deze symboliek van vruchtbaarheid nog explicieter doordat de jongeman die hangt over de schouders van de groenteverkoopster naar haar borst grijpt. Op de kar voor haar bevinden zich rapen en kolen.

Wortelschrapende vrouwen

In de tweede helft van de zeventiende eeuw zal er een ander symbolisme met wortelen door Frans van Mieris de Oude (1635-1681), zijn zoon Willem van Mieris, Gerard Dou en Quiringh van Brekelenkam ontstaan. Hier gaat het om vooral oudere vrouwen in een huiselijk interieur die worteltjes schrappen.

Is dit een tegenpool van het wulps symbolisme, een soort van nederigheid/onderdanigheid van de vrouw tegenover de man, of is het schrappen een vorm van castratie?

Quiringh van Brekelenkam, *Oude vrouw die worteltjes schraapt*, 1655 (New Orleans Museum of Art, New Orleans)

In dit kader is ook het breed uitstallen van de wortelen en pastinaken op het schilderij *Groentestall* van Van Brecklenkam nog nader te verklaren.

Puur Nederlands

Samenvattend kunnen we stellen dat kunsthistorici en landbouwhistorici Brabant (of toch Spanje zelf) als bodem voor het ontstaan van oranje wortelen over het hoofd hebben gezien, waarschijnlijk door de gerichtheid op schilderijen die

in Nederlandse en Belgische musea aanwezig zijn, en niet die in buitenlandse musea. Bovendien ligt teveel focus op de wulpse elementen en niet op simpele kleuraspecten. Anderzijds is daar het feit dat in tegenstelling tot tulpenboeken en fruitboeken uit de achttiende en negentiende eeuw, Nederland geen representant van groenteboeken kent. Maar het oranje worteltje wordt ook door de Duitsers in *Album Benary* en de Fransen in *Album Vilmorin* als puur Nederlands erkend. 🐰

Quiringh van Brecklenkam, *Groentestall*, 1665 (Detroit Institute of Arts)

Op deze tekening uit 1876 door Severeijns is geen paarsrood worteltje meer te zien. De verschillen tussen oranje en gele worteltjes zijn minimaal (In: G. Severeijns, *Album Benary*, 1876-1883, Erfurt)

Aernout de Myser, *De marktvrouw*, ca. 1590 (Museo di Capodimonte, Napels)